

LINGVODIDAKTIKANING NAZARIY ASOSLARI VA TA’LIM JARAYONIDAGI DOLZARBLIGI

Sharipova Sitora Khaydarovna

Buxoro Zarmed universiteti o‘qituvchisi, BuxDU tayanch doktoranti

E-mail: s.x.sharipova@buxdu.uz

Annotatsiya. Maqolada lingvodidaktikaning nazariy asoslari, maqsadi, vazifalari, mazmun-mohiyati haqida ma’lumotlar keltirilgan va ularni ilmiy jihatdan asoslab berishga harakat qilingan. Bundan tashqari, ilmiy-amaliy metodlarni ishlab chiqish yo‘llari, ko‘rsatmalar, rus tilining o‘quv predmeti sifatida metodologiyasi uchun asosiy tamoyillar bilimlar nazariyasi, bilim jarayoniga shaxsiy va tizimli yondashuv, har tomonlama mukammal shaxsni rivojlantirishda lingvodidaktik faoliyatning roli bo‘yicha ishlab chiqilgan tamoyillar ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: lingvodidaktika, madaniyatlararo muloqot, o‘quv jarayonini modellashtirish, chet tili, mafkuraviy qadriyatlar va madaniyat integratsiyasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЛИНГВОДИДАКТИКИ И ИХ ВОСТРЕБОВАННОСТЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье представлены сведения о теоретических основах, целях, задачах и содержании лингводидактики, предпринята попытка их научного обоснования. Кроме того, излагаются основные принципы методики русского языка как учебного предмета, теории познания, личностно-системного подхода к процессу обучения, роли лингводидактической деятельности в формировании всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: лингводидактика, межкультурная коммуникация, моделирование процесса обучения, иностранный язык, мировоззренческие ценности и культурная интеграция.

THEORETICAL BASIS OF LINGUODIDACTICS AND THEIR DEMAND IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article presents information about the theoretical foundations, goals, objectives and content of linguodidactics, an attempt to scientifically substantiate

them. In addition, the article sets out the basic principles of the methodology of the Russian language as an academic subject, the theory of knowledge, the personal-systemic approach to the learning process, the role of linguodidactic activity in the formation of a comprehensively developed personality.

Key words: lingvodidactics, intercultural communication, modeling of the learning process, foreign language, ideological values and cultural integration.

Til o‘rganish - bu bir tilni o‘rganishda yuzaga keladigan, tilda qayd etiladigan bilimlarni, dunyo-borliq haqidagi g‘oyalarni, xalqning axloqiy va estetik qadriyatlarini hosil qilish orqali o‘quvchi shaxsini shakllantiradigan jarayon bo‘lib sanaladi. Chet tilini o‘rgatish "madaniyatlar muloqoti" doirasida amalga oshiriladi, bunga: o‘rganilayotgan tilda so‘zlashuvchi xalqlarning ma’naviyati va madaniyati, buning natijasida turli xalqlarning madaniy va mafkuraviy qadriyatlarining integratsiyasi sodir bo‘ladi, bu esa madaniyatlararo muloqot uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

O‘quv jarayonining muvaffaqiyati uni modellashtirish sifatiga, qo‘llaniladigan usullar va texnologiyalarga, talabaning tilni o‘rganish va amaliy ko‘nikma va malakalarni takomillashtirish, ta’lim muassasasida o‘qishni tugatgandan so‘ng o‘quv-biluv faoliyatini to‘xtatmaslikni, balki o‘zlashtirilayotgan til va chet tilining lingvomadaniy tajribasini yanada rivojlantirish jarayonida doimiy ravishda izlanishlarni davom etishini tushunish darajasiga bog‘liq.

Ilmiy metodlarni ishlab chiqish uzoq va ko‘p bosqichli jarayon sifatida tavsiflanadi, bu jarayon davomida ta’lim tizimida aniq ilmiy yo‘nalishlarni ifodalovchi alohida fanlarni samarali o‘qitishni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan oqilona usullarni doimiy ravishda izlash amalga oshiriladi.

Tanlangan, sinovdan o‘tgan va tavsiflangan ko‘plab usullar universal xususiyatga ega bo‘lganligi sababli, ularni umumlashtirish va tizimlashtirishga bo‘lgan tabiiy istak paydo bo‘ladi, bu esa pedagogik qobiliyatlar tomonidan amalga oshiriladi. Didaktika pedagogikaning ajralmas qismi sifatida umumiy qoidalar (tamoyillar) mohiyatini belgilaydi, intensiv metodlarni o‘rganadi va o‘qitish amaliyotiga joriy qiladi, ta’lim jarayonining asosiy shakli – darsni tashkil etish talablarini belgilaydi.

Ammo, fanning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganmay turib, o‘qitish usullari haqida gapirish mumkin emas. Shu sababli ilmiy usullar zamonaviy lingvodidaktik tushunchalarga muvofiq takomillashtirilib, ularning har biri ilmiy intizom maqomiga ega bo‘lib, o‘z ilmiy apparatlari (obyekt, predmet, evristika) bilan jihozlangan va

o‘zlashtirishga mo‘ljallangan muayyan bilim sohasining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda takomillashtirilmoqda. Xususiy didaktikaning har bir uslubiy asoslari ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Shunday qilib, rus tilining o‘quv predmeti sifatida metodologiyasi uchun asosiy tamoyillar olimlar, o‘qituvchilar va psixologlar tomonidan bilim nazariyasi, bilim jarayoniga shaxsiy va tizimli yondashuvlar, har tomonlama rivojlangan shaxsni takomillashtirishda faoliyatning roli bo‘yicha ishlab chiqilgan tamoyillardir. Umumiy va xususiy muammolarni hal qilishda dialektik-materialistik yondashuv ushbu fanning haqiqiy ilmiyligini ta‘minlaydi. Bilim falsafasi o‘rganishni rivojlanishda, boshqa jarayon va hodisalar bilan bog‘liq holda, amaliyot bilan birlikda ko‘rib chiqadi.

Til eng muhim muloqot vositasidir, nutq ijtimoiy funksiyani bajaradi, tilni o‘rganish jarayonida nutq takomillashadi va ma‘lumotni o‘rganish, qayta ishlash, saqlash va ifodalashning mukammal usuliga aylanadi va uning tashuvchisi ijtimoiy faol, ijodiy rivojlanishga qodir shaxs sifatida ifodalanadi. Til nazariyasini o‘zlashtirish ta‘limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, uning turli muloqot holatlarida foydalanish sifatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishga qaratilgan.

O‘quv predmetining amaliy yo‘nalishi ham shubhasiz: uni o‘zlashtirish jarayonida talaba nutq faoliyatining turli yo‘nalishlari - tinglash, o‘qish, og‘zaki nutq va yozish ko‘nikmalarini oshiradi, bu ta‘lim faoliyatining kommunikativ shartli xususiyatini aks ettiradi. Biroq, zamonaviy sharoitda intellektual faoliyat, bilimning ma‘lum bir sohasini muvaffaqiyatli egallash va kasbiy faoliyat turlarini rivojlanishni ona tilidan tashqari boshqa tillarni ham o‘zlashtirmasdan tasavvur qilib bo‘lmaydi. Chet tillarini o‘zlashtirish jarayonini samarali yo‘lga qo‘yish uchun zamonaviy ta‘lim konsepsiyasiga to‘liq mos ravishda integrativ lingvistik qonuniyatlarni o‘rganish va lingvistik sikl dasturlarida tavsiya etilgan lingvistik materiallarni tizimlashtirish imkoniyatlarini aniqlash kerak.

Bunday integratsiyada pedagogik bilimlar mustaqil soha – lingvodidaktikaga nisbatan ilmiy sohalar o‘rtasida shakllangan taqdirda amalga oshirilishi mumkin. “Lingvodidaktika” atamasidan foydalanish nafaqat metodologiya va tilshunoslik o‘rtasidagi ikki tomonlama bog‘liqlikni, balki nazariy bilimlarni o‘zlashtirish va muloqot amaliyotida materialdan amaliy foydalanishni tashkil etishda umumiy masalalar sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan muammolar doirasini belgilashni ham nazarda tutadi.

Zamonaviy talablarga javob beradigan tillarni takomillashtirishga tayyorlov uchun maktab tilshunoslik fanlarini o‘zlashtirishga kompleks yondashuvning nazariy

asoslarini ishlab chiqish zarur. Olib borilayotgan amaliyotlar shuni ko‘rsatadiki, fanlararo aloqalarni tashkil etish mnemonik usullardan, ya’ni assotsiatsiya (bo‘liqlik, o‘xshashlik, qiyosiylik) qonunlariga asoslangan texnikalardan keng foydalanish imkonini beradi.

Ideal til o‘rganishni ta’minlash uchun o‘z darslarida tillararo taqqoslash va o‘xshashliklardan foydalanadigan chet tili o‘qituvchilari o‘quvchilarni ham induktiv, ham deduktiv usullar asosida bilimlarini sintez qilishga o‘rgatishlarini ko‘rish qiyin emas. Shubhasiz, bu holda fanlararo aloqalarni tashkil etish tamoyiliga rioya qilish va superpozitsiya texnikasidan samarali foydalanish haqida gapirish mumkin, uning mohiyati metabilim sifatida keng tavsiflangan yuqori darajadagi bilimlarga oid materiallarni o‘zlashtirishga jalb qilishdan iborat.

Bunday yondashuv tillarning qiyosiy tipologiyasini to‘liq biladigan va tushunchalarni shakllantirish metodologiyasini, shuningdek, amaliy nutq faoliyatida o‘zlashtirilgan tushunchalarni ishlatish metodikasini biladigan malakali o‘qituvchini talab qiladi.

Shuni esda tutish kerakki, tushunchalar va faktlarni o‘zlashtirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun o‘quv mashqlari tizimini amalga oshirish motivatsiya darajasini sezilarli darajada oshiradi. M.R.Livov lingvodidaktikani metodologiyaning asosiy qismi sifatida belgilaydi, unda “tilni o‘zlashtirish qonuniyatlari o‘rganiladi, lingvistik tadqiqotlar asosida kurs mazmuni masalalari hal etiladi, til materiallarini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar o‘rganiladi...” –deydi. [1, b. 96].

Shuni yodda tutish kerakki, "lingvodidaktika" va "til o‘rgatish metodologiyasi" tushunchalari ekvivalent emas va ular faqat ma’lum bir kontekstda sinonim bo‘ladi, chunki lingvodidaktika nafaqat lingvistik qonunlarni o‘rganishga yondashuvlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga, balki ularning imkoniyatlarini integratsiyalash masalalarini aniqlashga ham chaqiriladi: ikki tillilik, o‘z tilining aralashish jarayonlari, tillararo taqqoslash texnikasidan foydalangan holda ona va o‘rganilayotgan tilni tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy lingvodidaktikada tillarni o‘rgatishning mukammal va samarali texnologiyasi mavjud emas; asosiy e’tibor hali ham o‘qituvchining tajribasi va intuitsiyasiga qaratiladi va "metodika" tushunchasiga murojaat qilishni afzal ko‘radi. Shu bilan birga, lingvodidaktika til nazariyasini o‘zlashtirishga qat’iy obyektiv yondashuvlarni ishlab chiqishni va nutq faoliyatining har xil turlarini (tinglash, gapirish, o‘qish, yozish) to‘g‘ri tashkil etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishni

tashkil etuvchi fundamental nazariy fanga aylantirishga chaqiradi.

Zamonaviy sharoit va o‘qitishning didaktik tizimini hisobga olgan holda, tillarni o‘qitish maqsadlarini ham, ularni uslubiy ta’minlashga qo‘yiladigan talablarni ham, bir g‘oyaga bo‘ysunadigan tizimlashtirilgan o‘quv vositalarini ifodalovchi o‘quv majmualarining mazmunini ham aniqlab, texnologik shaklda taqdim etish mumkin.

Asosiy qoidalarni spetsifikatsiya qilish, konseptual darajani shakllantirish uchun zarur bo‘lgan harakat usullarini aniqlash va olingan ma’lumotlardan amaliy foydalanish o‘quv materialini tanlash bosqichida amalga oshirilishi kerak. Uslubiy tizimni haqiqiy o‘quv jarayoniga proyeksiya qilish talabalarning bilim faoliyatini tashkil etishning turli shakllarini tanlash bilan bog‘liq.

Biz, guruh va individual ish turlari o‘rtasidagi to‘g‘ri muvozanat haqida gapirib o‘tishimiz zarur. Ularning kombinatsiyalaridan foydalanish esa eng samarali yo‘l ekanligi uzoq vaqtdan beri isbotlangan. Bunda: metodik usullarning darsning tarkibiy elementlari bilan aniq maqsadlari o‘rtasidagi bog‘liqligini, turli asoslarga tayanishi mumkin bo‘lgan tipologik guruhlarni shakllantirishga didaktik jihatdan to‘g‘ri yondashuvni hisobga olish muhimligi nazarda tutilishi lozim: o‘quv samaradorligi, kognitiv mustaqillik darajasi, ish sur‘ati, fikrlash xususiyatlari (vizual-majoziy yoki og‘zaki-mantiqiy), irodaviy rivojlanish darajasi, shaxsiyat-kabilar shular jumlasidandir.

O‘qitish amaliyotida ta’lim faoliyatini tizimlashtirishga turli yondashuvlar faol rivojlanmoqda. O‘qituvchilar yangi ta’lim g‘oyalariga mos keladigan va fanning ta’lim maqsadlarini amalga oshirishga, o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga va fikrlash mustaqilligini oshirishga maksimal darajada yordam beradigan o‘qitishning ijodiy shakllarini faol ravishda izlamoqdalar.

Shunday qilib, til o‘rganish amaliyotida nutqni rivojlantirish bo‘yicha lingvodidaktika deb ataladigan maxsus muloqotga asoslangan faoliyat ko‘rsatiladi. Uni tashkil qilish uchun eng oqilona yo‘l deb tan olinishi kerak bo‘lgan uchta bosqich shartli ravishda ajralib turadi, bu esa, tabiiy ravishda lingvodidaktika qonuniyati sifatida tavsiflanadi: matndan oldingi, matn ustidagi va matndan keyingi bosqichlaridir. Matndan oldingi bosqichining maqsadli belgilanishi talabalarni kelgusi faoliyat sharoitida yo‘naltirish vazifalari bilan belgilanadi: zarur grammatik materialni yangilash, lug‘at va imlo ishlari, assotsiativ aloqalar asosida til materialini tanlashadi.

Matn ustida ishlash bosqichi kelgusi faoliyat uchun strategiyani ishlab chiqish uchun mo‘ljallangan. Bu bosqichda namunaviy matnlarning qisman yoki to‘liq lingvistik tahlili tashkil etiladi, ularning qiyosiy xarakteristikalari tahlil qilinadi, reja tuzish bilan bog‘liq jamoaviy ishlar olib boriladi, murakkab sintaktik yaxlitlik yoki turli

tipologik yoki stilistik mansublikdagi qiyosiy tahlillar orqali matnlarning tuzilishi ta’minlanadi.

Matndan keyingi bosqichda mustaqil ish tashkil etiladi, bu ish davomida o‘qituvchi maslahatchi sifatida ishlaydi, uning vazifasi yaratilgan matnni emas, balki ma’lum bir uslub va janrning izchil bayonini tuzish ustida ishlash ko‘nikmalarini tuzatish va takomillashtirishdir.

Bunday vaziyatda eng to‘g‘risi, shubhasiz, o‘quvchining psixologik xususiyatlari, qobiliyati va istaklarini hisobga olgan holda tashkil etilgan individual jarayondir. Ushbu yondashuv bilan metodik usullar o‘zgartirilib, ma’lum bir talabaning nutq faoliyati usullarini o‘zlashtirish ehtiyojlariga bo‘ysunadigan tizimga aylantiriladi. Ko‘rinib turibdiki, metodologik ma’lumotlarning o‘zi bu yondashuv uchun etarli emas: umumiy didaktika, sotsiologiya, psixologiya, psixolingvistika va sotsiolingvistika kabi bilim sohalari bilan integratsiya va o‘zaro bog‘liqlikni talab etadi.

Chet tilini o‘zlashtirish maqsadi ona tiliga tayanib tushunishni taqozo etadi, bu esa ona tili va chet tillarining qiyosiy tipologiyasi bo‘yicha chuqur ilmiy ma’lumotlarga ega bo‘lishni, nutqning og‘zaki va yozma shakllarini hisobga olishni talab qiladi. Shu bilan birga, taqqoslash parchalarda bo‘lmashligi kerak, aksincha, tizimli va izchil bo‘lishi kerak, chunki mantiqiy jihatdan bir-biriga bog‘langan faktlarni eslab qolish va o‘zlashtirish osonroq.

O‘z ona tilini o‘rganishda nutqni shakllantirishning intuitiv va tushunarli qonunlari va qoidalariga, "nutq tajribasidan tanish bo‘lgan o‘xshash misollarga, so‘zlar va shakllarni qo‘llashning ma’lum holatlariga va kontekstlariga, nutq me’yoriga va uni intuitiv muomalaga kiritishga" tayanish muhim rol o‘ynaydi. Chet tilini o‘rganishda bunday nutq bazasi mavjud emasligi sababli, mashg‘ulotning amaliy yo‘nalishi va muayyan auditoriyaga yo‘naltirilishi materialni tushunish uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lib, "til" va "nutq" tushunchalarini farqlash zaruriyatiga olib keladi. Til birliklari ham, nutq birliklari ham didaktik talablarga javob berishi kerak: ular kognitiv va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishi kerak.

Psixologik talablarga lingvistik va nutq birliklarining maftunkorligi va esda qolishi kiradi. Til orqali nutqni o‘rgatish shartli ravishda uch bosqichdan o‘tadi: til faktini tan olish; uning ma’nosini tushunish; uning nutqda ishlatilishi.

Har bir bosqichning maqsadiga muvofiq, talaba va o‘qituvchining faoliyati yo‘lga qo‘yiladi. Shunday qilib, birinchi bosqichda asosiy rol idrokga, ikkinchisida - anglash va esda saqlashga, uchinchisida - turli xil til vaziyatlarida foydalanishga beriladi. O‘rganilayotgan tilni faol o‘zlashtirish bosqichida o‘quv mashqlari katta rol

o‘ynaydi, ularning tasnifi lingvodidaktikada ham ishlab chiqilishi va taqdim etilishi mumkin. Til hodisasining o‘ziga xos xususiyatlariga qarab, vazifalar shakllantiriladi, ammo ularning tizimini yaratishga yondashuvlar ham umumiy lingvistik naqshlarni hisobga olgan holda belgilanadi, bu esa nusxa ko‘chirish, diktant yozish va bayon yozish uchun mashqlarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi.

Shunday qilib, til darslarini metodik ta‘minlashning tarkibiy qismlarini ko‘rib chiqish lingvodidaktika pedagogik bilimlarning muhim tarmog‘i ekanligini va tillarni parallel ravishda mukammal o‘zlashtirishga integratsiyalashgan yondashuvni yaratishga yordam berish uchun mo‘ljallangan til o‘rganish strategiyalari, qonuniyatlari ekanligini ta’kidlashga imkon beradi.

Lingvodidaktika - til o‘qitish nazariyasi, tilshunoslik va didaktikaning integratsiyasi bo‘lib, u quyidagilar uchun ilmiy asos yaratadi: til o‘rgatish strategiyasi, uni tashkil etish yondashuvlari, maqsadlari, rejalashtirilgan natijalari, tamoyillari, mazmuni, usullari va tashkiliy shakllaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988.
2. Черемисина Н.В. К теоретическим основам обучения русскому языку как неродному // Русский язык за рубежом. – 1976, №5. – С. 60-65/.
3. Sharipova S. H. Technology of Problem Learning as a Tool for the Development of Students' Independent Work //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 129-130.
4. Sharipova S. Mastery of the teacher-garant of stable development //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – С. 269-272.
5. Sharipova S. Application of problem educational technologies in higher education system //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – С. 193-197.
6. Шарипова С. Х. Технология проблемного обучения как средство и путь саморазвития студентов //ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 112-116.
7. Xaydarovna, Sharipova Sitara. "Ijtimoiy-Gumanitar Fanlarni O‘qitishda Muammoli Ta’lim Texnologiyasidan Foydalanish Mazmuni." Journal of Innovation in Education and Social Research 2.5 (2024): 24-29.
8. Xaydarovna S. S. Bo‘lajak Chet Tili O‘qituvchilarning Lingvodidaktik Kompetentsiyasi: Shakllanish Darajasini Aniqlash Usuli //Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 93-98.

9. Шарипова С. OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA RUS TILI FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIMDAN FOYDALANISH //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 302-307.
10. Sharipova S. K. The essence of using problem-based learning technologies in teaching physical education disciplines //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 120. – С. 01056.
11. Xaydarovna S. S. Ijtimoiy-Gumanitar Fanlarni O'qitishda Muammoli Ta'lim Texnologiyasidan Foydalanish Mazmuni. – 2024.
12. Khaydarovna S.S. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //«CONTEMPORARY TECHNOLOGIES OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS-CTCL». – 2025. – Т. 25. – №. 04. – С. 460-465.
13. Sharipova S.K. LANGUAGE EDUCATION AS A RESULT OF LEARNING THE LANGUAGE AND CULTURE OF THE PEOPLE //GOLDEN BRAIN. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 120-133.